ЯЗЫЧЫНЫН ГЕЙДЛӘРИ

☆

ИЛЯС ӘФӘНДИЕВ

☆

«Чичәкли» романы республикамызын әсас кәнд тәсәррүфат саһәләриндән бири олан памбыгчылыг мәсәләсинә һәср эдилмишдир. Әсәр колхоз сәдри Әзизин атасы Мурадла олан сөһбәтилә башлайыр:

«— Сталинградда вурушдуг, Варшаваны азад этдик, Берлини алдыг, һеч бир ердә мән бу гәдәр чәтинлик чәкмәдим... Атам рәнчбәр, бабам рәнчбәр, өзүм дә көзүмү ачандан бәри памбыг әкән бир адам. Йолдашларымын янында башымы юхары галдыра билмирәм».

Әзизин бу һәйәчанына сәбәб «Ени һәят» колхозунун далбадал ики ил памбыг планыны еринә етирмәмәсидир.

Колхозун торпаглары йорулуб. Әкилән памбыг кеч битиб, кеч дә етишир. Мәһсулун етишмәси союг айлара дүшдүйү үчүн һамысыны йығыб гуртармаг мүмкүн олмур. Памбығын бир һиссәсини ягыш-гар хараб эләйиб тамамилә ярарсыз һала салыр. Бир һиссәнин кефиййәти ашағы олур вә саирә.

Буна көрә дә колхоз сәдри Әзиз elә бир памбыг нөвү тапмаг истәйир ки, о, тез битиб, тез дә етишсин, Йә'ни пайыз ягышлары башламамыш мәһсулу йығыб гуртармаг мүмкүн олсун.

Бунун үчүн Әзиз, тәчрүбә тарласы дүзәлдир, алимләрлә әлагә сахлайыр, йорулуб әлдән дүшмүш торпаглары «дирилтмәйә» чәһд эдир.

Беләликлә мүәллиф, кәнддә зеһни әмәклә физики әмәйин нечә гайнайыб-гарышдығыны вә бунун колхозун гаршысында нә кими перспективләр ачдығыны тәсвир эдир.

Колхозун габагчыл адамлары, район ишчиләри, алим Чәмил Әсәдли, гаршысына гойдуғу мәсәләни һәлл этмәкдә Әзизә яхындан көмәк эдирләр.

Атасы Мурад киши ону тәнгид эдәрәк кадр мәсәләсинә фикир вермәйи, колхозда ихтисаслы адамлар етишдирмәйи, коллективлә һесаблашмағы тәләб эдир. «Колхоз эл ишидир, кәрәк чамаатын дедийинә гулаг асасан, нәинки ферма мүдиринин, бригадирләрин, һәтта мангабашчыларынын да сөзләрини дәфтәринә яз.. »—дейир.

Нәһайәт Әзиз коллективин көмәйилә мәгсәдинә чатараг тез етишән памбыг нөвү тапыр. «Ени һәят» колхозунун адамлары өз фәдакар әмәкләрилә колхозу габагчыллар сырасына чыхарырлар. Бундан сонра Әзиздә бир нөв өзүндән бәдкуманлыг әһвали-руһиййәси әмәлә кәлир. Бурада онун көмәйинә енә дә коллектив чатыр. Район гәзетинин редактору Сәмәд, вахтилә ону чәбһәдә өлүмдән гуртаран яхын досту Әзиздә мүшаһидә этдийи бу чидди нөгсандан чох мүтәәссир олараг, гәзетә мәгалә языб ону кәскин сурәтдә тәнгид эдир.

Беләликлә мүәллиф ишдә коллективин әсас, һәлэдичи ролуну, онун ярадычылыг гүдрәтини, айры-айры адамлара олан күчлү тә'сирини романын әсас сүжет хәттилә әлагәдар олараг ачыб көстәрир.

«Чичәкли» романында тәсвир олунан адамларын әһвал-руһиййәси, бир-биринә мүнасибәти енидир. Бурада һәр кәс өз һәятынын мә'насыны коммунизм ишинә даһа чох хейир вермәкдә көрүр, өлкәнин бөйүк талеи илә бир яшайыб ярадыр. Мәгсәд айдын олдуғу үчүн һамы бир-биринә көмәк эдир, бир-биринин габагчыл олмасыны истәйир. Бу чәһәтдән Полад илә Сәрвназ арасындакы севки хәтти дә мараглыдыр. Бригадир Полад кәнч, гочаг вә ярашыглы бир оғландыр. О, Сәрвназла севишир. Лакин Полад өз йолдашларындан кери галмасы, енилийи чәтин гәбул этмәси Сәрвназы әсәбиләшдирир. Чүнки Сәрвназ, севдийи оғланын ләягәтини һәр шейдән әввәл онун ишиндә, сосялист вәтәнимизә вердийи хейирдә ахтарыр! О, өз севкилисинин дөшүндә Гызыл улдуз нишаны көрмәк истәйирсә, бу ади шөһрәтпәрәстликдән дейил, бөйүк коммунизм ишинә олан дәрин мәһәббәтдән доған ени вә тәбии бир әһвал-руһиййәдир. Буна көрә дә Сәрвназын севкиси, өз сәһвини дәрк этмәкдә, габагчыл адамлар сырасына чыхмагда Полада көмәк эдир. Ону даһа да фәдакар вә гәһрәман әмәйә руһландырыр.

Сосялист әмәйи, әтрафындакы адамларын коммунист мүнасибәты Полады мә'нәви чәһәтдән йүксәлдир, гәлбини сафлашдырыр, ону инкишафа, сосялист вәтәнимиз үчүн даһа файдалы бир адам олмаға сөвг эдир.

Мүәллиф әсәрдәки айры-айры хәтләри кетдикчә бир-биринә яхынлашдырараг, нәһайәт бирләшдириб үмуми ишин гәләбәсинә доғру апармағы бачармышдыр. О, коммунизм уғрунда мүбаризә эдән колхозчуларымызын фәдакар әмәйини биринчи планда көстәрәрәк диггәтини бир ан да олса ондан яйындырмамышдыр. Әмәк, «Чичәкли» романынын башлыча мөвзуу олмушдур. Охучу ени һәят адамларынын өлкәйә бол мәһсул вермәк үчүн көрдүкләри фәдакар ишлә таныш олур, памбыгчылығын сирләрини өйрәнир, бүкүнкү совет кәндинин нечә сүр'әтлә инкишаф этдийини көрүбдүр.

Романда бир сыра мараглы сурәтләр вардыр. Әзизин атасы Мурад киши ағыллы, дүня көрмүш, ачыг фикирли бир колхозчудур. О, үмуми ишин хейрини һәр шейдән үстүн тутур. Колхозу өз доғма аиләси һесаб эдир. Оғлунун она дүзкүн рәһбәрлик этмәсинә, әсас хәттдән кәнара чыхмамасына чалышыр. Мурадын Бакыя кедәрәк алим Чәмил Әсәдли вә көһнә досту нефчи Әлибала киши илә көрүшмәси романын яхшы ерләриндәндир. Совет һөкумәти сайәсиндә өз зәһмәтинин, өз талеинин саһиби олан нефт устасы Әлибала киши досту Мурада дейир:

«— Кечмиш вахтлар олсайды, чохдан өлмүшдүм. Инди һәр дәфә йығынчагларда адым чәкиләндә өмрүм узаныр. Ишләйәнә гиймәт верилдийини көрәндә, бир чан да сатын алыб даһа да үрәкдән ишләмәк истәйирәм. Мурад, әзиз чанын үчүн арабир отуруб фикирләширәм. Дейирәм Совет һөкумәти олмасайды, бизим кимиләри нә эдәрди?».

Мурад киши дә чавабында дейир:

«— Олачагдыг капиталистләрә гул, бәйләрә нөкәр. Аразын о тайындакыларын башына кәлән бизим дә башымыза кәләчәкди».

Нефтчиләрлә колхозчуларын романда тәсвир олунан сосялизм ярышы, һәр ики тәрәфи ени гәләбәләрә руһландырараг, шәһәр илә кәнд арасындакы әлагәнин даһа да мөһкәмләнмәсинә хидмәт эдир.

«Ени һәят» колхозунун инкишафилә әлагәдар олараг орадакы адамларын мәдәни сәвиййәси дә күндән-күнә артыб йүксәлир.

«Чичәкли» романындакы башга сурәтләрдән данышаркән, биринчи сырада райком катиби Бәширли нәзәрә кәлир. Ислам Бәширли ишкүзар, сәбрли, халг тәрәфиндән севилән, гайғыкеш бир адамдыр. О, партия ишчисинә лайиг бир һәссаслыгла адамлара янашмағы, онлары даһа бөйүк ишләр үчүн мүбаризәйә галдырмағы бачарыр, коммунизм гурулушунун хейринә олан һәр чүр енилийи мүдафиә эдир. Әзизин тәзә памбыг нөвү тапмаг үчүн апардығы тәчрүбәләр һамыдан чох Бәширлини марагландырыр. Бәширлинин һәр дәфә кәндә кәлмәси адамларда ени бир руһ йүксәклийинә сәбәб олур.

Район гәзетинин редактору Сәмәд дә әдәбиййатымызда ени сурәтдир. О, Әзизи бир дост, бир гардаш кими севир, онун мүвәффәгиййәтилә фәрәһләнир. Сонралар Әзиздә әмәлә кәлән өзүндән бәдкуманлыг һисси Сәмәди мә'юс эдир, дүшүндүрүр. Сәмәд өз достунун бу гүсуруну вахтында ислаһ этмәк үчүн ону тәнгид атәшинә тутур. Тәәссүф ки, мүәллиф көзәл дүшүнүлмүш Сәмәд сурәтинә әсәрдә чох аз ер вермишдир.

Әли Вәлиев йолдаш гәләмә алдығы һәяты дәриндән өйрәнәрәк, ону дүзкүн вә инандырычы тәсвир этмәйә чалышмышдыр. О, «Ени һәят» колхозчуларынын динч гуручулуг ишләрини, мә'налы вә күмраһ һәятыны тәсвир эдәркән һеч бир уйдурмая йол вермир. Һәр шейи һәятда олдуғу кими тәбии вә реал көстәрмәйә чәһд эдир. «Ени һәят» колхозунун көрдүйү ишләр вә онун кәләчәйи айдын сәһнәләрлә охучунун көзләри гаршысындан кәлиб кечир.

Лакин бүтүн бунларла бәрабәр «Чичәкли» романында бир сыра мүһүм нөгсанлар вардыр. Һәр шейдән габаг гейд этмәк лазымдыр ки, әсәрин әсас гәһрәманларындан бири олан Әзиз, колхоз сәдриндән даһа чох элми иш апаран кәнч бир алимә бәнзәйир. Әлбәттә колхоз сәдринин агроном олмасы вә элми иш апармасы мүсбәт бир һадисәдир. Лакин бу элми ишләр, сәдрин колхоза зәиф рәһбәрлик этмәси һесабына көрүлә билмәз. Колхоз сәдри Әзиз һәр шейдән габаг «Ени һәят» колхозуну кәсирдән тезликлә чыхармаг, дөвләт тапшырыгларыны еринә етирмәк үчүн дәрһал әмәли йоллар ахтарыб тапмалы иди. Чүнки колхозчулар сәдрин ени памбыг нөвү кәшф этмәсини көзләйә билмәздиләр. Колхоз сәдри Әзиз, өз элми ишләрини колхозун әмәли ишләри илә үзви сурәтдә бағламалы, һәр икисини бирликдә инкишаф этдирмәйи бачармалы иди. Белә олмадығы үчүн онун образы биртәрәфли вә ярымчыг чыхмышдыр. Әзизин мәһәббәти дә зәиф верилмишдир. О, Күлсабаһ адлы бир гызы севир. Лакин бу гыз бәдии бир сурәт олараг әсәрдә демәк олар ки, йохдур. Охучу ялныз бир ердә онун Әзизлә данышдығыны көрүр. Бу сөһбәтдән исә Күлсабаһын керидә галмыш, дар дүшүнчәли бир гыз олдуғу мейдана чыхыр. Әзиз сурәти илә әлагәдар олан «көл» мәсәләси дә сәтһи көстәрилмишдир.

Район тәшкилатлары «Ени һәят» колхозчуларынын бөйүк зәһмәт сәрф эдәрәк дүзәлтдикләри көлү, сонрадан мүәййән мүлаһизәләрә көрә, башга колхозун истифадәсинә вермәйи мәсләһәт көрүрләр. Буну биләп Әзиз мәсәләни чамаата әтрафлы сурәтдә баша салмадығы үчүн колхозда һаглы олараг наразылыг мейдана чыхыр.

Әкәр көлүн башга колхоза верилмәси дөвләт әһәмиййәтинә малик бир мәсәлә идисә буну романда әтрафлы вә мүкәммәл тәсвир этмәк лазым иди.

«Ени һәят» колхозунун парткому Имран әсәрдә һәрдән бир көрүнүр. О, ики ил далбадал дөвләт планларыны еринә етирмәйән бу колхозун чидди нөгсанларыны арадан галдырмаг үчүн һеч бир иш көрмүр. Кәнд тәсәррүфат шө'бәсинин мүдири Гәдир илә ичраиййә комитәсинин сәдри Әскәр сурәтләри дә сөнүкдүр.

Мүәллиф, Чәмил Әсәдли симасында халга яхын, онунла гайнайыб-гарышан, өз элми ишини халгын тәчрүбәсилә бағлаян, бүкүнкү совет алиминин сурәтини яратмаг истәмишдир. Үмумиййәтлә Әли Вәлиев йолдашын колхозларымызда элми ишлә физики ишин бирләшдийини көстәрмәси һәм онун романы үчүн, һәм дә әдәбиййатымыз үчүн чох мүсбәт бир һадисәдир.

Чәмил Әсәдлинин колхоза кәлмәси онун элми ишинә мүсбәт тә'сир көстәрир. Колхозчу Мурад киши Бакыя кәләркән Чәмил Әсәдлинин өз тәчрүбәләрини «лаборатория диварлары арасында» апармасыны тәнгид эдир. Бу тә'сирләрин нәтичәсиндә алим өз тәчрүбәләрини тарлалара көчүрүр. Лакин бүтүн бунлара бахмаяраг Чәмил Әсәдли сурәти зәифдир. Онун апардығы элми ишин маһиййәти, колхоза олан тә'сири, өзүнүн бир инсан олараг характерик хүсусиййәтләри кениш планда ачылыб көстәрилмәмишдир. Һәм Әзиз вә һәм дә Чәмил Әсәдли сурәтләринин нөгсанлы чыхмасы вә зеһни әмәклә физики әмәйин бирләшмәси мәсәләсинә әсәрдә чох аз ер верилмәси романын чидди нөгсанларындан биридир.

Әли Вәлиев йолдаш үмумиййәтлә өз әсәрләриндә икинчи, үчүнчү дәрәчәли гәһрәманларын гейдинә аз галыр. Онлардан данышаркән тәләсир, онларын характерик хүсусиййәтләрини, типик әламәтләрини, шәхси дүшүнчә вә арзуларыны ачыб көстәрмир. Буна көрә дә «Чичәкли» романындакы Хатун, Күлсабаһ, Имран, Камран сурәтләри охучунун көзләри гаршысындан көлкә кими кәлиб кечирләр. Әсәрә дахил эдилән һәр бир сурәт тамамланмалы, мүкәммәл вә долғун олмалыдыр. Бизим нәсримиз инди elә бир мәрһәләйә кәлиб чатмышдыр ки, артыг белә нөгсанлара көз юммаг олмаз. Насирләримиздән бир зәркәр кими ишләмәк, ялныз айры-айры сурәтләри дейил, һәр бир деталы, һәр бир штрихи мә'налы, камил вә сәнәткаранә 733ратмаг тәләб олунур. Насир ялныз әһвалаты нағыл этмәмәли, гәләмә алдығы һәр бир һадисәнин, һәр бир әшянын дахили маһиййәтини, ичтимаи мә'насыны, сурәтләрин типик хүсусиййәтләрини бир рәссам кими ачыб көстәрмәлидир.

Әли йолдаш өз гәһрәманларынын дахили аләминә, онларын зөвгүнә, чәмиййәт арасында өзләрини мәдәни бир инсан олараг апармаларындакы инчәликләрә бә'зән аз фикир верир. Ахы мәсәлә ялныз адамларын яхшы ейиб-ичмәсини тәсвир этмәкдә дейилдир. Боллуг—хош күзәран чәмиййәтимизин артыг ади һал алан elә үзви бир чәһәтидир ки, ялныз буну тәсвир этмәклә охучуну тәәччүбләндирмәк олмаз. Охучу, бу боллуг вә сәадәт ичиндә яшаяраг коммунизм гуран гәһрәманларын мә'нәви көзәлликләрини, һәрәкәт вә рәфтарындакы инчәликләри, мәдәниййәти, һәр һансы бир һадисәйә гаршы онларда яранан руһи мүнасибәти көрүб дуймаг истәйир.

«Чичәкли» романынын дили үмумиййәтлә айдын вә бәдиидир. Лакин әсәрдә дил вә ифадә нөгсанларына да раст кәлирик. «Ахшам гаранлығы кәндә долур, кет-кедә галынлашмагда олан бир гайсаг кими һәр ери өртүрдү». Бурада «ахшам гаранлығы» мә'лумдур. Лакин мүәллифин ону даһа гүввәтли ифадә этмәк үчүн ишләтдийи «галынлашмагда олан бир гайсаг» ифадәсинин нә демәк олдуғу анлашылмыр.

«Дәниз далгасынын кәтирдийи меһ кими бир күләк әсди». Әкәр меһ күләк кими әсирсә, демәк о, меһ дейил, күләк имиш.

«Әзизин сифәти гызармыш вә дәрһал да саралмышды. Бир дә бу гызартылар, саралтылар, бозартылар о, гәдәр чох вә тез-тез баш верирди ки, индики һалы гейри-ади бир шей һесаб этмәйә дәймәзди». Белә чыхыр ки, Әзизин сифәти ади инсанларда оламян гәрибә бир хүсусиййәтә малик имиш...

«Торпағын додағы ири-ири чатламышды».

«Алтына гатланмыш гылчасыны ерә салды».

Колхозчу гыз Күлсабаһ белә бир дил илә данышыр: «Сәни гынамырам Әзиз, мүнисин памбыг шитилләри, сир ерин тәчрүбә тарласы, үрәк достун яздығын кағызлардыр».

Полад Москвая кедән Сәрвназын һаггында дүшүнәрәк өз-өзүнә дейир: «О, ени һәятын улдузу кими Москвада парларкән өз ишығында кәндимизи, колхозумузу көрәчәк, мәни хатырлаячагдыр».

Әли Вәлиев йолдаш адамларын бир-биринә олан сәмимиййәт вә мәһәббәтләрини көстәрикән дә бә'зән өлчү һиссини итирир, ифрата кедир. Мәсәлән, Сәмәд өз досту Әзизи гәзетдә тәнгид этдикдән сонра онун көнлүнү алмаг үчүн—«...бойнуну гучаглайыб көзләриндән, ағзындан өпдү...» Бу заман Әзиз дә «гызарыр, бозарыр, тәр төкүр, удгунур, рәнк вериб-рәнк алырды...»

«Чичәкли»дә кениш охучу күтләсинә мә'лум олмаян, сырф мәһәлли характер дашыян сөзләр дә ишләдилмишдир. Мәсәлән: «кириз», «көзәләнмәк», «мач», «кәртут», «шетүй» «пүфәк», «нүбаһ» вә саирә...

Романда лүзумсуз тәфәррүатлар да вардыр. Мәсәлән: Мурад кишинин чөлдә гоюн тапыб кәсмәси һаггындакы узун хатирә нә онун характеринә бир зәнкинлик кәтирир, нә дә әсәрә.

Бүкүнкү колхоз кәндимизин инкишафыны тәсвир эдән «Чичәкли» романы һеч шүбһәсиз ки, әдәбиййатымызда мүсбәт бир һадисәдир. Юхарыда гейд этдийим кими бу романда нәсримизин индийә гәдәр чох аз тохундуғу мүһүм ичтимаи мәсәләләр ирәли сүрүлмүшдүр. Әли Вәлиев йолдаш әсәрини китаб һалында чап эдәркән онун гүсурларыны дүзәлдә биләр вә дүзәлтмәлидир.